

OSMANLILARDA MİNÂRE

Müslümanların ilk yaptıklarından başlayıp, asır asır, devir devir minareleri ele almak, ebadını karşılaştırmak, kalınlığını, boyunu, posunu mukayese etmek, inşa tarzını, malzemesini, süsünü, ziynetini anlatmak uzun araştırmalar, ölçüler işi de olsa, yapılamaz bir şey değildir. Bu yolda, bir husisiyetinden tutarak yapılmış, ufak denemeler de vardır, ama kafi değildir.

Minare cansız bir taş sütunundan ibaret değildir. Nasıl cami hayat dolu bir varlık ise, deruni bir mana taşıyorsa, onun bir unsuru olan, minarenin de bu ifadede bir hissesi vardır. Bu hisse bazı haller ve diyarlarda azaltılmış, çoğaltılmış, fakat minareye hep büyük kıymet verilmiştir.

Minare bazı teşbihlerle anlatılmak istenmiştir. Semaya el kaldırıp niyaz eden kol ve ellere benzetmek de en yaygın olanıdır.

Bu, kemal-i hülusla yapılmış bir teşbih olabilir, fakat bizce noksandır. Minare asıl ibadet hariminin, caminin nefes borusudur. Minare havayı ciğerlere çeker gibi âbidleri cami kubbesi altına davet eder. İbadetin şevk ve ruhaniyetini manevi, sessiz dalgalar halinde dışarıya aktarır ve namazdan sonraki duada açılan eller gibi, vazifesini tamamlamış olanların kafilesine katılır, susar. İşte semaya kalkmış teşbihi bundan sonradır ki yerini bulmuş olur.

Minarenin mimari ve inşai hususiyetlerini anlatmayacağımızı söylemiştik. Fakat tarihi seyir üzerinde durulması lazımdır. Zaten inşai taraflar da bu tarihi seyirin neticesidir. Minareye hakiki ve tam ifadesini kazandıran Osmanlılar'dır, fakat onlar zirveye varmadan evvel, eskilerden neler almışlar, kendileri neler yapmışlardır? Bunu bilmek lazımdır.

İlk minare Suriye ve Kayruvan'da yapılmıştır. Arap camisi, nasıl Roma bazilikaları tertibindeki, çok direkli Hıristiyan kiliselerinin hemen aynı taklidi ise, en eski minareler de çan kulelerinin istihalesinden doğmuştur.

Araplar Suriye, Irak, Tunus ve Cezayir'deki ilk camilerinden hemen sonra açılan ikinci safhada, bu çok direkli harime, bir harem, yani avlu, eklemişler ve minareyi bu dış çevrenin bir köşesine oturtmuşlardır.

Minarelerin yedi asır sonra aldığı ifade inceliğine, zerafete bakınca, artık bunlara aynı ismi vermek insana acayip gelebilir; zira bunlar kuledir; dört köşe kalın kulelerdir; üstelik camiler ile bir bütün teşkil etmez; bir köşeye itilmiş, müstakil parçalarıdır.

Bu dört köşe iri kulelerden sonra, yuvarlak veya köşeli olanlar da yapılmışsa da, bunlar da çok kalındır ve bir kısmı ucu kesik bir külâh, bir mahrut-i nakıs şeklindedir. Mesela Delhi'deki Kutb-ı Minar gibi. Bu minare son derece kalın başlar, incecik biter. Afganistan'da Gazneliler devrinde daha da ince başlayanlar var ise de onlar da mevlit şekerî külâhı biçimindedir. Menazırda yukarıya daha ince götüneceğinden, bu minareler, göz üstünde, bütün kalınlıklarına rağmen cılız bir ifade hasıl etmektedir. Minare hem ince yapılacak, hem de mukavim olacaktır. İşte bu altı kalın, üstü ince minarelere bakan tutturamamışlar, mecburen kalın başlamışlar hükmüne varmaktadır.

Selçuklular'a kadar minare bu halde kaldı. O halde tarih yapraklarını çevirmeye devam etmeyip, Osmanlı minaresinin Selçuklular'dan ne aldığı bahsine geçmemiz münasip olacaktır.

Büyük Selçuklular, İran'ın şimalinde, son mütekamil dereceye yakın bir veya iki minare bırakmışlardır. Anadolu Selçukluları ve beylikler ise bu şartlara haiz minareleri camilerde değil, medreselerde denemişlerdir. Çok direkli camiler ilk inşalarında minaresiz yapılmıştır. Ezan yandan veya duvar içinden bir merdivenle düz dama çıkılarak okunurdu. Mesela Konya Alaüddin, Kayseri, Sivas, Erzurum, Eğridir, Konya Ereğlisi, Afyon camileri böyle idi; Osmanlıların camiye getirdiği büyük terakki örneklerinden mahrum olan

bu eserler, zaman zaman ilave, tadil görmüşler, bir minare eklenmesinden başka, birçoklarına alt sıra pencereler açılmıştır; ama mesela Konya'daki Alaüddin Camii pencereleri hala havadadır. İlave minareler ise binanın bünyesiyle bir kül teşkil etmez; umumiyet üzere duvarlardan ayrı olarak eklenmiştir.

Anadolu Selçuklularının ulucamileri minaresizdir ama, Selçuklular hiç minare, daha doğrusu müstakil minare yapmamışlar mıdır? Yapmamışlardır ama, camilerde değil, medreselerdedir. Örnekleri Konya Sahip Ata, Sırçalı, Sivas'ta Gök Medrese, Buruciye, Erzurum'daki Çifte Minare Medreselerindedir.

Fakat hepsinden ayrılıp tek başına meydana çıkan, adı üstünde Konya'daki İnce Minare, bir parçası olduğu medrese ile alakası bakımından çok zayıf, fakat sırf minare olmak itibarı ile pek kuvvetli bir mana ve kıymet taşır. Minare incecik mevzün ve mütekamil idi. Üstelik iki şerefesi vardı. Belki petek denilen ikinci şerefeden sonrası biraz fazla yüksek idi ama, esasa fazla tesir edecek bir kusur değildi. Tamamının yalnız fotoğrafı elde kalan minarenin ikinci şerefesi bu asır başında bir afet neticesi yıkıldı; şimdi tek şerefelidir.

Selçuklular son zamanlarında, XIII. asır ortalarında, Saltukoğulları ise, ondan biraz evvel Erzurum'da içten pek güzel ve muvaffak medreseler yapmışlardır. Fakat bu eserlerin cepheleri çok çıplaktır ve ekseriya itinasız kullanılmış moloz taşıyla inşa olunmuştur; bu kale bedenini andıran sağır ve çıplak duvarları unutturmak için de bütün kuvvet tak kapıda toplanmış, onda da yalnız kapı kemeri, yaşmağı ve çerçevesi ile iktifa etmişler ve takın iki yanına fazla tezyinata gark edilmiş bir çift minare oturtmuşlardır. Tabi böyle birbirinden 5-6 metre aralıklı minare bir lüzuma mebni yapılmamıştır; sırf bir motif olsun diye oturtulmuştur; maruf tabiriyle işe adam değil, adama iş düşünölmüştür. Bu sebeple Osmanlılar medrese planından camileri için fikir aldıkları halde, bu bitişik minarelere hiç iltifat etmemişlerdir.

Osmanlılar, planları ve umumi tutumu Selçuklular'inkine hiç uymayan yepyeni tarzda camilerinde, minare yeri için çok araştırma yapmışlardır. Mesela ilk eser, Bursa Orhan Camii'nde harim duvarının sol köşesine, her bakımdan acaip olan Hüdavendigar'da üst revakın ucuna, Yıldırım ve Yeşil'de 25 m ara ile harim duvarının iki köşesine yerleştirmişlerdir. İlk ikisinde minarenin helezoni merdivenine kadar iğreti ahşapla, diğerlerinde pencereler içinden başlayan merdivenle çıkılır. Hulasaten Osmanlılar zaten minaresiz olan Selçuk camilerinden ve medreselerin çifte minaresinden hiç istifade etmemişler, önlerinde İnce Minare misali olduğu halde, onu yerleştirecek yerin intihabı için hiç acele etmeden, mimari görüşlerinin kemale ermesinden sonra karar verebilmek üzere tam 100 sene beklemişlerdir, bu fasılada artık değişmez şekilde buldukları yer, biçim ve nispetleri mesela Dimetoka Çelebi Camii, Muradiye Camilerinde elde etmelerine rağmen nihai karar ve tatbikat için bir asır geçmiştir.

Minarenin bünyesini izaha başlamadan evvel, şu noktaları da tebaruz etmek faydalıdır:

- a) İlk yapılarında minaresiz olan Selçuk ulu camilerine sonradan minareler yapılmıştır. Fakat bunlar bina ile bir bütün teşkil etmez; gövdeden aralıklı konmuşlardır. Hatta sanki bu tutum şartmış gibi, Osmanlı ulu camilerinde de, Bursa'da olduğu gibi tatbik edilmiştir.
- b) Bazı köy camilerinde müstesna olarak da Bergama Yıldırım Camii'nde minare yoktur. Dıştan bir merdivenle çatıya çıkılarak ezan okunur. Bu da eski ananenin çok kere tekrarlanması demektir.
- c) Arapların manara, meizene kelimeleriyle yadettikleri minare, nurlu makam diye tercüme edilebilir. Minare telaffuzundaki zarafet ve munislik farkı ise, Osmanlı minaresiyle, dört köşe Tunus minareleri arasındaki nispet gibidir.

Şerefeye gelince şurfa ve şarafadan gelmedir. Çıkıntılı yer, burç manalarına gelir; lügatça şeref ile alakası yoksa da, biz onu şerefli makam gibi anlar ve kullanırız.

Müezzim denilen din hadimi yorgunluk bilmez; basamaktan yılmaz; taş yağsa minareye çıkacaktır. Biz müezzin denilen serdengeçti insanın edirne Sultan Selim minaresinin bir nefeste merdivenlerini tırmanıp, kayar gibi aşağı süzülerek kamet getirmeye yetişenini biliriz. Çünkü o, Allah büyüktür, Muhammed O'nun resulüdür; felaha koşun diye o şerefli minarenin şerefesinden seslenecektir. Onun hazzı, şevki, ruhu bedenini çelik etmiştir; müezzin seslenir, o zaman minare ezanla yek vucüt olur ve nefes alır, sanki nefesini içeriye çeker; nefes verir, içteki ibadetin gül kokularını beldenin üstüne yayar. Aşk olmayınca meşk olmaz. Biz de kalktık, gayret ve fedakarlık göstermenin şevkini sildik; götürdük müezzini amelmande edip karşığı kahveye sürdük; ruhu olmayan bir makine şimdi müezzinlik ediyor. İşte serdengeçti Osmanlı'nın müezzini ile, maddecisi ile ve hesapçı yeni zamanın müezzini ile arasındaki fark.

Lügavi manasıyla manası bu olan minare unsurlarını bilmek, izahatı takip için zaruridir; Osmanlı'da minare esaslı 7 kısımdan mürekkeptir:

- A. Ekseriya dört köşe, kaide,
- B. Onun üstünde yukarıya doğru daralıp gövdeye geçişi sağlayan küp,
- C. Sonra yuvarlak veya köşeli gövde,
- D. Çıkıntılı şerefeye,
- E. Minarenin nefes aldığı kapının bulunduğu petek,
- F. Külâh,
- G. Kaide, küp, gövdeden geçip üst kapıya dolaştıran merdiven.

Osmanlılar'ın bu yedi unsurdan mürekkep minarenin zirveye ulaşmış, onun cami mimarisine ilave edeceği tamamlayıcı manayı verebilecek şeklini ve bunun en münasip yerini, öyle yekten bulmadıklarını soyledi idik. Şekle karar verilmiştir; İnce Minare gibi, bir insanın çıkabileceği kalınlıkta olacaktır. Fakat bir yere oturtmak kolaydır ama, çıkabilecek mahzurları da tecrübe gösterecektir; bir mimari bütünlük vermediği görülürse, değiştirmek lazım gelecektir ki, pek kolay iş değildir. Onun için Osmanlılar da bu müşkilata uğrayacaklarını bilip, idrak etmiş olarak, minareye bir çok yer denemişler, en münasip bulunan yeri artık değiştirmemişlerdir.

XIV. asırda umumiyetle cami duvarının bir köşesine veya iki başına oturtmuşlar, bu suretle kaide ye küp kısmı ortadan kalkmıştır. Hemen hemen Yeşil Camii'ne kadar 80 sene devam eden bu usül, Bursa Orhan Camii'ndeki tarz-ı hallin sürüp gitmesinden doğmuş bulunmakla beraber, belki, kaide ye küpten tasarruf düşüncesi de teşvik edici bir amil olmuştur, dense yanlış düşmez.

Bu söylediğimiz 80 senelik müddet zarfında, bir de çok direkli, geniş satırlı ulu camilerin minareleri vardır. Zaten Osmanlılar bu neviden az cami yapmışlardır. Bursa Ulu Cami, Edirne Eski Cami, Filibe Hüdavendigâr ve Kütahya Yıldırım Camileri.

Bursa Ulu Camiin minaresi biraz alargadadır; fakat sonradan yapılan sol minare binaya hiç bitişmez. Edirne Eski Cami'in esas minaresi duvar köşesinde, sonradan olanı açıktadır. Filibe'deki duvar Ustüdedir;

Kütahya Yıldırım Camii minaresi XVI. asırda ön tarafa eklenmiştir; aslında mevcut değildi. Bütün bu minareler yuvarlak, köşeli ye tuğla veya kesme taştandır. Fakat kalınlık, yine umumiyetle müezzinin çıkabilmesine müsaade verecek kadar dar bir iç kuturda ve ince duvarlıdır. Bursa Ulu Camii gibi kalın tutulanlar da yok değildir. Fakat miktarca azdır. Yani şekil hallolunmuş, geriye yer meselesi kalmıştır.

Bu minval üzere devam eden minare, bin asır sonra Üç Şerefeli'de birden şahlanmış, hiç tasavvur edilemeyecek, banisi II. Sultan Murad'ın mimara şöyle yap demeyi aklına getiremeyeceği bir ölçü ve şekilde karşımıza çıkmıştır.

Öyle ki II. Sultan Murad'ın Bursa'da bir, Edirne'de diğer iki catmiinin minareleri hiç bir fevkaladelik göstermediği halde, Üç Şerefeli minare camiye bile ismini verecek mertebede bir sıçrama yapmış ve ileride Süleymaniye, Sultan Ahmed gibi şadırvan, avlulu ye ikiden fazla minareli camilere örnek olmuştur. Minarelerin avlunun dört köşesine oturtulması, Selimiye'ye boyu bosu bakımından pişvalık yapmış, fakat avlu köşelerine konmasına amil olamamıştır. Üç Şerefeli Cami'in dört minaresi de ayrı ayrı şekildedir. Onun için orada minare hüneri gösterilmiştir. Onun için biz bunlara minaristan ismini takarsak yadırganmaz. Cami vakıa şadırvan avlusuna verdiği şekille, Fatih'den itibaren bütün emsaline numune olmuştur; Osmanlı mimarisinin bütün ölçülerini, nisbetlerini yerleştirmiş, pişdarlık etmiş ana eser ise de, merkezi kubbeli değildir; Bir Edirne ziyaretinde Üç Şerefeli'nin şadırvan avlusu ve minareleri görülür; asıl cami ve harim arada silik kalır.

Üç Şerefeli'den sonra artık büyük mimaride minare için yer arama meselesi kalmadı; hiç bir zaman o derece yüksek ve haşmetli minare yapılmasına heves edilmedi. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid minarelerini cami ile mütenasıp ve tek şerefeli yaptırdılar. Kanuni devrinde ise Mimar Sinan cami nisbetlerine uygun, yalnız şerefe adedi iki olan Şehzade ve muhteşem Süleymaniye'de cami hacmine pek yakışan boyda, lüzumu kadar şerefeli minareler yaptığı halde, Edirne Selimiye'sinde pek yakınında olan Üç Şerefeli ile boy ölçüşmüş ve caminin dört köşesine, Üç Şerefeli'nin minaresini de bir iki metre aşan yükseklikte dört minare oturtmuştur. Sultan Ahmed'de ise heves kabarmış, dört yetmez, altı yapalım denmiş, avluya dört, mihrap duvarı sırasına da iki tane konmuştur. Fakat bunlar bir kademelenmeye tabi tutulduğundan ve çok fazla yüksek olmadığından camiyi pek boğmamıştır. Yalnız altı minarenin fuzuli, lüzumsuz olduğu düşüncesinden kurtulmak mümkün değildir.

Bu tarz ile mahalleri ve nisbetleni kıvamını bulmuş olan minareler tali tenevüler gösterir.

1. Tuğla minareler: Bunlarda:

- a) Sırlı tuğla,
- b) Çini kaplama olanlar İznik Yeşil Cami, Filibe Hüdavendigâr'da olduğu gibi,
- c) Düz sıvalı minareler.

2. 12- 16 köşeli, yüzleri kesme taş olanlar.

3. 3.Burma minareler, tuğla olanlara misal, İstanbul'daki Burmalı Mescid, taşlara misal: Afyon ve Edirne minareleri. Bunlarda umumiyetle hatveler başka başka renktedir.

4. 4.Yivli minareler. Antalya'da, Edirne'de, Bursa'da Tuz Pazarı Camileri gibi.

5. 5.Kesme taş olup da yüzlerine kabartma süs zincirleri yapılmış olanlar; Şehzadebaşı ve Edirne Selimiye gibi.

6. 6.Kesme taş olanlar da yüzlerine renkli taşla tezyinat yapılanlar. Üç Şerefeli'dekiler gibi.

Mevkileri ve ebadı sabit kalmak üzere, yüzlerine altı kalemde gösterdiğimiz muameleler tatbik edilen minarelerin, netice itibariyle süzülüp artık yerleşen ve yadırganmadan kabul edilen evsafı şöyle hulasa olunabilir:

1. Minarenin tuğla veya taş olsun, caminin bir parçası olduğu unutulmayacaktır. Camiyi bastırmayacak boyda ve kalınlıkta olacaktır.
2. Buna göre tek kubbeli camilerde şerefe altı kubbeden pek az yüksek olacaktır; yani 1- 2 m. Bu suretle cami arka planda kalmayacak, göz bütünü bir kül olarak zabtedecektir.

Bu neticeye aykırı olan minare şimdi Türkiye'de, Bulgaristan ve Yunanistan ve Makedonya'da yoktur. Yalnız Makedonya'nın garbına düşen Prizren'den başlayarak, Bosna-Hersek'in hemen bütün minareleri son derece yüksek tutulmuştur. İtalyanlar'da yüksek kule yapmak müsabakası gibi, bir hevestir. Belki de oradan örnek alınmıştır. Her halde camie minare ile ehemmiyet kazandırmak gibi bin iddia ve yarışmadır.

3. Üç Şerefeli'nin minaristan olmasını kabul etmek, camiyi onunla takdim etmeğe mecburuz; o bir istisna teşkil eder.
4. Şerefe altları ya bindirme halkalardır, veya istalaktitlerden yapılmıştır.
5. Pek çoğunda petek, 5m. irtifayı geçmez. Daha uzun olanlar nadirdir. Büyük abideler için bu ölçüye tabiatıyla riayet edilemez. Selimiye'de petek 12 m. kadardır.
6. Külâh XIV. asırda takye gibidir, sonradan pek çoğu XVI. asrın minaresinde tam bir bitiş, bir nisbet kazandıran uzun biçimde külâhlarla değiştirilmiş olduğundan bu takye-külâhların eskiden ne miktarda olduğunu tahmin güçtür.
7. Taş külâh ilk Osmanlı minanelerinde hiç yoktur; XIX. asırda meydana getirilmiş bir bid'at olarak tek tük rastlanmaktadır.
8. Şerefe Osmanlı'da örtülü değildir. Mümini davet eden müezzin yerine getirdiği şerefli vazifenin istediği fedakarlık şuuruna sahiptir; o merdivenleri bir nefeste tırmanır; ezanını okur ve merdivenlerden uçar gibi iner. Onu açık şerefenin yağmuru, karı, fırtınası, güneşi işinden alıkoymaz. O bu zahmetten yüksünmez ve Allah büyüktür, Muhammed onun resulüdür diye seslenecektir. Bunu vazife bilen adamın ruhu da bedeni de çelikleşmiştir. Aşk olmayınca meşk olmaz. Tekrar edelim, biz bu mübarek müezzini kahve köşesine çektik, yerine makine koyduk.
9. Ancak XIX. asır sonlarına doğru Osmanlı mimarı uslûbu hor görülmeye başlanıp, Arap tarzı özentileri meydana çıktığında, etrafı direklerle sarılı, üstü çatılı minareler yapılmıştır. Yalnız şunu söyleyelim ki, aşağıya yazacağımız gövdeden ibaret, şerefe çıkıntısı olmayan minarelerde müezzin doğrudan doğruya külâhın altında ezan okumaya mecburdur. Bunlar birkaç taneden ibaret istisnalardır.
10. Başka bir nevi olarak da, yalnız gövdeden ibaret, şerefe çıkıntısı olmayan minareler vardır; İstanbul'da Mimar Sinan'ın kendi mescidi, Eyüb'de Sipahi Mehmed Bey camilerinde olduğu gibi. Bunlarda şerefe olmadığından külâh taş sütunlar üstüne oturur. Binaenaleyh müezzin yeri kapalıdır.
11. Bir de yer olmadığı için cami duvarına yapıştırılmış cumba minareler vardır. Kantarcılar'da Timurtaş Mescidi gibi. Bunlarda şerefe olmadığından külâh sütunlara oturur ve müezzin mahalli örtülüdür.
12. Barok-ampir üsluplarının taklidleri revaç tulduğu zaman, birkaç tane, çok fazla ince minareler de yapılmıştır. Dolmabahçe, Ortaköy ve Valide Camilerinde olduğu gibi. Büyük bir inşai ustalık eseri olan bu minareler cidden zariftir. Bununla beraber kuvvetli görünüşlü minarelerin yerini alamamıştır; onlardan sonra yapılanlar yine XVI. asır ölçülerine dönmüştür.
13. Bazi camilerde minareler kapı üstüne konmuştur. Bu bir yenilik arzusundan doğmuş olabilir; nadirdir. Kasım Paşa, Piyale ve Yayla Çukur Bostanı yakınında şimdi mevcut olmayan Tulumcu Hüsamüddin Camilerinde böyle iki minare yapılmıştır.

14. Bir de orman mıntıkalarında ahşap minareler de yapmaya zaruret doğmuştur. Bolu ve civarında ve Anadolu'nun bunun gibi yerlerinde rastlanır. Bunlar camiye bitişiktir.

Fakat asıl Bosna - Hersek'de bir ahşap minare istilası göze çarpmaktadır. Oradakiler cami duvarlarının haricinde olmak şöyle dursun, çatının ortasından çıkan sırf gövdeden ve külahtan ibaret minarelerdir ve merdivenlerine cami iç mahfilinden başlayan dayama merdivenle çıkılır.

Bu tarz inşa oralar müslümanlaşınca acele ve kolay cami, mescit yapmak zaruret ve mecburiyetinden doğmuş, sonra da Avusturyalıların bir gecede mesela Saray Bosna'nın 120 camisini yakmaları gibi tahribati tamir ve mescit ve camilenin minaresiz kalmamalarını temin . için hemen bu ucuz ve kolay çareye başvurulmasından, mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Yoksa ilk fırsatta yerlerine kargir minareler yapılmış ve yapılmaktadır.

Bildirdiğimiz bu esaslar harim, sahn dediğimiz namaz kılınan kısmın, mihrabı, minberi, mahfili, pencerelerinin tatlı bir aydınlık sağlaması, kubbeli veya çatılı olsun yüksekliğinin saha ile mütenasip olması nasıl lazımsa, bir vücudun mühim fakat ayrılmaz bir cüz'i olan minarenin de bu ahenge uyması lazım geldiğini anlattık. O da, ana kütle sathının ve irtifasının uyuşması zarureti yanında, cami irtifası ile mütenasip olacaktır.

Osmanlı mimarisinde bir binanın dış görünüşünün içini peşinen ifşa etmesi bir kaidedir; minarenin bu görünüşte payı büyüktür. Osmanlı camisi yumuşak bir kademeleme ile sanki topraktan bitmiş gibi adım adım yükselir, havada kalmaz, boşlukta gibi durmaz. Bu nisbet ve tenasüp bozulursa, mimarimizin ana görüşü ve zihniyeti sakatlanmış olur.

Minare de, ne baca denecek kadar alçak, ne de kubbeyi gölgede bırakacak derecede yüksek olacaktır. Çok sivri olursa, içeride de ona göre bir yüksekliği göz arayacak, gönül isteyecektir. İstanbul ve Anadolu'da minareler hep bu ölçülere göre inşa edilmiştir.

Bununla beraber tek tük abidevi, tam manasıyla abidevi olmasa bile, ehemmiyeti haiz yapılarda bile usul bozulmuştur. Bu hususta ilk olarak Edirne'nin Üç Şerefeli'si akla gelir. Fakat ona başka nazarla bakmak lazımdır; Üç Şerefeli Osmanlı mimarisinin bin asırlık araştırmasının son merhalesidir; ilk defa 24.0 m.lik kubbe yapılmış, fakat onu hazmedecek bin harim kurulamamış, gayet ağır iki fil ayağı üzerine abus, basık kasvetli bir iç meydana getirilmiştir; bu tertibin makbul olmadığı şundan belli ki, planı tek tük tekrarlandığı halde, içe başka bir hava verilmiştir. Üç Şerefeli şadırvan avlusu ve minare demektir. Manisa Ulu Camii ve Ayasluğ İsa Bey Camilerinde şadırvan avlusu denebilecek eksik ve iptidai örnekleri vardır ama, Üç Şerefeli'ninki, bir daha değişmeyecek olan unsurları ve ölçüleri nefsinde toplamıştır. Fatih Camii'nde, Bayezid'de, Süleymaniye'de hep o nisbetler devam etmiştir.

Üç Şerefeli demek dört köşesinde minareler yükselen şadırvan avlusu demektir; harim onların yanında sönük kalır. Bu bir kusurdur, ilk büyük kubbe denemesinde daha fazlasını yapmak belki kabil olmadı.

Camiin mimarı, buluşlarıyla bu şahane şadırvan avlusunu ve minareleri yapmış, Konya İnce Minaresi'ni fersah fersah gecmiştir; minareye ayrı ayrı yollardan çıkılan 3 şerefeye ve 70 m. irtifa verilmiştir. 4 minareyi şadırvan avlusuna yerleştirmiş, asıl camiye boğmamıştır.

Az yukarıda söylediğimiz, abidevi binalarda minarenin umum binanın ahengini aşan nisbetlerine işaret etmiştik. Üç Şerefeli'den sonra bu hal Edirne Selimiye Camii'nde meydana çıkar.

Orada harimin kısırlığı mazereti de yoktur; dışı için aynı hüküm pek varid değildir ama, Selimiye'nin içi bir harikadır; minarelerin onu gölgelememesi icab ederdi. Orada caminin dört köşesine oturtulan aynı yükseklikte dört minare bu mecburiyete aykırı düşmekte, cami gözlerden saklanmakta, cami binası sanki bu dört muazzam minare halatlarla asılmış gibi havada kalmaktadır. Evet insan ölçüsü aşılmış, büyük maharet gösterme, Üç Şerefeli'yi aşma ve hayranlık uyandırma arzusu yenine getirilmiştir; fakat hayranlık tevhid

etmek bizim şianımızdan değildir. Selimiye'ye gelen şaşırır ama, içine girince rahatlanır, bin nur dalgası göreni sarmalar, huzura kavuşturur. Bu kadar güzel bir iç, dışardan da belli olmalı idi; bu yapılmamış, bir yenilik, bir yarışma iddiası samimiyeti unutturmuştur. Acaba Sinan'ın çok ilerlemiş yanı mı buna yol açmıştır? Bilinemez. Nitekim ondan sonraki Sultan Ahmed'de bile aynı yol tutulmamış, müsabakaya girilmemiştir.

Bu sebeptendir ki biraz daha ufak kubbesine rağmen Süleymaniye dört başı mamur olmuştur; onda kusur bulmak güçtür.

Fazla söze ne hacet? Değil mi ki bu millet, dünya yüzünde bir eşi bulunmayan Süleymaniye'yi yapmıştır; minareleri de bu emsalsizlik hissesine payını yerine getirmiştir. Oradan okunan ezan abidleri davet eden, ibadeti sessiz dalgalarla dünya yüzüne serper.

Biz de insanı kulluğa çağıran minareyi ve onun serdengeçti müezzinlerini tazim ile anmalıyız. Müezzinin fedakarlık ve feragat hislerini iade etmeli, o vazifeyi gören minarelere müezzini çıkarmalı ve oradan Allah büyüktür, Muhammed onun Resülüdür sayhasını cihana duyurmalıyız.

Yazının Sahibi; Ekrem Hakkı AYVERDİ

Yazının Kaynağı:

İstanbul Fetih Cemiyeti yayınlarından Ekrem Hakkı Ayverdi Makaleler kitabından S.60